

Lunds universitet
Statsvetenskapliga institutionen

STV003
vt 2005
Handledare: Teresia Rindeljäll

Nya förhållningssätt i den fackliga jämställdhetspolitiken?

En studie av LOs Klass och kön-serie 1990-2000

Johan Rydstedt

Abstract

At the Congress of the Swedish Trade Union Confederation (LO) in 1991 a decision was made to reform LO's politics of gender. In the new resolution class and gender were established as equal causes of oppression. This was a giant leap from LO's traditional politics, where the dimension of class had always been considered more important than gender. The present thesis discusses how gender was constructed in LO's discourse after 1990 by analysing their official publications about gender politics called *Klass och kön*. The key terms in the analysis are *continuity* and *change*. Continuity refers to three various themes regarding how a male norm has been characterizing the gender constructions in LO's discourse. All of these three themes can still be found in LO's official publications throughout the 1990s. In order to find traces of change three important political reforms and ideas are observed which LO, as an organisation concerned with gender, should pay attention to but which at the same time challenge their historical gender constructions. The only one of these that really seems to have influenced the way gender is constructed in LO's discourse, is the academic discussion concerning differences and recognition.

Keywords: LO, Könskonstruktion, Diskurs, Kontinuitet, Förändring

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Syfte och problemformulering	4
1.2 Forskningsläge	5
1.3 Klass och kön-serien	5
2. Metod	6
2.1 Diskursanalys som metod	6
2.2 Uppsatsens disposition	7
3. LOs tal om jämställdhet – en blick bakåt	8
3.1 LO och genussystemet	8
3.2 Klassintressets överordnade roll	9
3.3 Tre återkommande teman	10
3.3.1 Komplementaritetensnormen	10
3.3.2 Jämlikhetsvillkoret	11
3.3.3 Även män-traditionen	11
4. LOs jämställdhetsatsning i en bredare kontext	13
4.1 Hur kan utvecklingen förstås?	13
4.1.1 Symbolperspektivet	14
4.2 Tre nedslag i svensk jämställdhetspolitik och feministisk debatt	15
4.2.1 Varannan damernas	15
4.2.2 Mainstreaming	16
4.2.3 Skillnader och erkännande i fokus	16
5. Klass och kön 1990-2000	18
5.1 Klass och kön 1990	18
5.1.1 Kvinnor som komplement	19
5.1.2 En fråga om fördelning	20
5.1.2 Legitimitet och överlevnad	21
5.2 Klass och kön 1995/1996	22
5.2.1 Vi mot dom!	22
5.2.2 ”Varken män eller kvinnor förlorar på att dela makten”	23
5.3 Klass och kön 2000	24
5.3.1 Kön och klass	25
5.3.2 En fråga om erkännande?	25
6. Sammanfattande slutsatser	27
7. Källförteckning	30

1. Inledning

Under 1991 års LO-kongress togs ett beslut om att klass och kön är likvärdiga källor till förtryck. Ett viktigt ögonblick i den svenska fackföreningsrörelsens historia där klasskampen tidigare alltid hade satts i främsta rummet. Nu skulle LO bli av med sitt rykte som gubbstyrt och på allvar ta itu med den bristande jämställdheten på den könssegregerade arbetsmarknaden och, inte minst, inom den egna organisationen (Hirdman 1998 s.388f). ”1990-talet måste bli kvinnornas och jämställdhetens årtionde” löd den nya parollen (Nelander LO 1992 s.15). Som bakgrundsmaterial till kongressen gavs en rapport- och debattskrift ut vid namn *Klass och kön 1990*. Sedan dess har ytterligare tre volymer utkommit i samma serie.

1.1 Syfte och problemformulering

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur LO efter 1991 års kongressbeslut har valt att utåt profilera sig i jämställdhetspolitiska frågor. Då *Klass och kön*-serien under den här perioden har fungerat som organisationens officiella programförklaring i frågor rörande makt och kön blir dessa skrifter ett synnerligen lämpligt studieobjekt.

Mot bakgrund av hur LO tidigare har hanterat och talat kring maktförhållanden mellan kvinnor och män frågar jag följande: *hur konstrueras kön i LOs officiella jämställdhetspolitik efter 1991 års kongress där man fattar beslut om att kön och klass är likvärdiga källor till förtryck?* Min utgångspunkt är att den jämställdhetspolitiska nysatsning som sker, åtminstone på central nivå, inom LO i början av 1990-talet ska tas på största allvar, men att man också bör beakta att utrymmet för vad som får sägas och göras inom den fackliga jämställdhetspolitiken åtminstone tidigare har varit kraftigt begränsat.

En första följdfråga är därför om man kan urskilja några tecken på *kontinuitet* eller *förändring* i LOs könskonstruktioner efter den jämställdhetspolitiska nysatsningen ställt mot hur man tidigare har talat kring kön och jämställdhet.

En andra följdfråga som jag vill försöka att besvara är hur en eventuell förändring eller icke-förändring i LOs konstruktioner av kön under perioden i fokus kan förstås. För att göra detta är min ambition här att innan analysen placera *Klass och kön*-serien i ett bredare sammanhang genom att belysa den kontext i vilken serien är skriven – främst då den jämställdhetspolitiska och vetenskapliga utvecklingen under 1980- och 1990-talet.

LOs historiska maktposition i Sverige är alltid ett giltigt argument för att närmare analysera organisationens politik. Vad som dessutom gör utvecklingen efter 1990 särskilt intressant att studera är att LO vid denna tidpunkt för första

gången uttalat anammar ett feministiskt inspirerat förhållningssätt. Därmed blir det också relevant att efter detta årtal ställa andra krav på organisationens jämställdhetspolitik än vad som tidigare var möjligt. Noterbart är även att andelen kvinnliga medlemmar under denna period för första gången i organisationens historia överskrider andelen män.

1.2 Forskningsläge

En annan omständighet som gör det särskilt motiverat att undersöka LOs jämställdhetspolitiska utveckling sedan 90-talets början är att det mest omfattande bidraget på detta forskningsområde, Yvonne Hirdmans *Med kluven tunga: LO och genusordningen* (1998), främst behandlar LOs historia fram till slutet av 80-talet. Historikern Ylva Waldemarsons studie *En paradoxal skapelseberättelse* (2000) är också ett viktigt bidrag till den genusvetenskapligt orienterade forskningen om den svenska fackföreningsrörelsen, men bygger framför allt på en analys av LOs kvinnoråd som existerade mellan 1947 och 1967. Tillsammans ger Hirdmans och Waldemarsons studier en god bild av hur LO har formulerat sig kring könsrelaterade frågor genom historien. Bland de få teoretiker som har intresserat sig för dagens LO ur ett könsmaktsperspektiv vill jag framhålla statsvetaren Gertrud Åström. Hennes diskussioner i antologin *Kontrakt i kris* (1992) och i *Delad makt – kvinnor och facklig demokrati* (1995) har varit en viktig källa till denna uppsats. Annars är utbudet av statsvetenskaplig forskning som utifrån ett genusperspektiv tar sig an LO och den svenska fackföreningsrörelsen litet. Med det menar jag forskning som uppmärksammar och problematiserar betydelsen av kön i förhållande till makt i den fackliga politiken. En förvånande upptäckt eftersom LO och dess politik definitivt borde vara av statsvetenskapligt intresse. Detta faktum i kombination med att perioden efter 1991 års kongress är relativt outforskad får berättiga denna uppsats tillkomst.

1.3 Klass och kön-serien

De fyra, cirka hundrasidiga, Klass och kön-skrifterna täcker in tiden efter 1991 och är därför ett passande material att analysera. En tänkbar invändning mot mitt materialval är dock att LOs jämställdhetsdiskurs under den här perioden knappast är begränsad till Klass och kön serien. Officiella tal, rapporter, praktiska reformer och intervjuer hade till exempel kunnat tas med i analysen och ytterligare vidgat bilden av hur den fackliga jämställdhetspolitiken konstitueras. Till mitt försvar vill jag framhålla att Klass och kön serien utgör en mycket viktig del i detta sammanhang. Genom dess officiella karaktär och utåtriktade tilltal ger böckerna i serien en sammanfattande bild av vad man inom LO uppfattar som viktiga prioriteringar, hur man ser på den egna organisationen och, inte minst, hur man vill bli uppfattad. Därmed bidrar Klass och kön-serien till att sätta upp ramarna för vad som är möjligt att säga och genomföra i den fackliga politiken.

2. Metod

Min studie placerar sig i en kritisk forskningstradition. Med det menas att jag snarare är inriktad på att ifrågasätta och problematisera maktrelationer och utsagor som tas för givna, än att undersöka det avvikande. Det är de dominerande idealen och mönstren som ska lyftas fram och utmanas med alternativa motbilder, inte tvärtom (jfr Alvesson – Deetz 2000 s.20). Mitt studieobjekt, LOs Klass och könserie, blir således först intressant då det sätts i ett större, strukturellt sammanhang. Texterna bör, menar jag, framför allt analyseras utifrån det fackliga sammanhang som de är producerade i, men också i relation till den samtida politiska och vetenskapliga utvecklingen.

2.1 Diskursanalys som metod

Mot denna bakgrund finner jag diskursanalys vara en tillämpbar metod för min studie. Winther Jörgensen och Phillips definierar begreppet diskurs något förenklat som ”ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen)” (2000 s.7). En diskurs sätter upp ramarna för vad man kan tala om och hur man bör agera i ett visst sammanhang. Begreppet är dock långt ifrån entydigt då olika forskare har olika syn på vad som ska innefattas i termen *diskurs*, från strikt textliga betydelser till vidare innebörder (se t.ex. Alvesson – Deetz 2000 s.113). Mitt kritiska förhållningssätt medför här att ett bredare synsätt blir mest användbart i min studie. Med det menar jag att såväl textmaterial som den sociala kontexten bör studeras om en djupgående analys av en viss diskurs ska kunna göras. Centralt är att jag betraktar diskurs som kopplat till ideologi, vilket innebär att diskursiva praktiker ses i relation till dominerande maktstrukturer i samhället. Därmed avviker jag från till exempel Foucaults klassiska diskursanalys i vilken makt betraktas som något *produktivt* och skilt från enskilda aktörer, och närmar mig istället nyare, mer kritiskt inriktade diskursanalytiker som Norman Fairclough (jfr Winther Jörgensen – Phillips 2000 s.69f).

I Faircloughs diskursanalys betonas fem aspekter: det finns samhälliga fenomen som inte har en diskursiv karaktär, diskursen bidrar inte bara till att forma och omforma sociala fenomen utan speglar dem också, språkbruket måste analyseras i dess sociala sammanhang, diskurs fungerar ideologiskt och analysen är aldrig politiskt neutral (Winther Jörgensen – Phillips 2000 s.67-69). Mot bakgrund av dessa utgångspunkter utformar Fairclough en tredimensionell modell i vilken texten, den diskursiva praktiken och den sociala praktiken skiljs åt. Kontentan av denna modell är i kortfattade termer att diskursanalytikern måste kombinera textanalys med någon slags social analys. För att kunna besvara frågor om hur till exempel de institutionella villkoren ser ut för den rådande diskursiva praktiken

blir det således nödvändigt att dra in annan relevant teori, till exempel sociologisk teori, som belyser den sociala praktiken (Winther Jørgensen – Phillips 2000 s.90). Hur man väljer att exakt utforma studien beror dock på projektets problemformulering, frågor och räckvidd (jfr ibid. s.81). Min analys relaterar till samtliga av Faircloughs aspekter och tar avstamp i hans modell genom att jag, förutom textanalysen, beaktar den kontext i vilken Klass och kön-serien är skriven. Under nästa punkt beskrivs mitt upplägg i konkretare termer.

2.2 Uppsatsens disposition

I praktiken är min ambition att i ett första steg konstruera en teoretisk mall, uppdelad i två avsnitt, som ska ligga till grund för min diskursiva analys av LOs Klass och kön-serie. Min valda metod och mitt teoretiska angreppssätt är således nära integrerade.

I det första teoriavsnittet, kapitel tre, behandlas den fackliga diskursen kring jämställdhet i ett historiskt perspektiv med ambitionen att ge en bild av hur ett visst sätt att prata om kön och jämställdhet har uppkommit, praktiserats och blivit en självklar referenspunkt i fackliga sammanhang. Tre teman utkristalliseras här, vilka kommer att fungera som verktyg i min analys för att ringa in spår av denna diskurs. Temana kallar jag för *komplementaritetens normen*, *jämlikhetsvillkoret* och *även män-traditionen*. Alla tre kan härledas till en manlig norm och konkretiserar könsmaktsordningens olika uttryck i språket.

I det andra avsnittet, kapitel fyra, vidgas perspektivet till att omfatta några centrala jämställdhetspolitiska och vetenskapliga händelser under den behandlade perioden. För att placera LO som organisation i en institutionell omgivning och erbjuda en lins genom vilken man kan betrakta utvecklingen presenterar jag här en teori, symbolperspektivet. De tre nedslag som görs är förslaget om Varannan damernas, principen om mainstreaming samt skillnadsteoretikernas intåg på den feministiskt orienterade forskningsarenan. Jag argumenterar här för att dessa händelser borde vara ofrånkomliga för LO att förhålla sig till efter organisationens jämställdhetspolitiska nysatsning – i alla fall om LO vill agera med någon slags trovärdighet. Samtidigt är det tydligt att samtliga tre nedslag, i alla fall på en teoretisk nivå, på olika sätt utmanar den dominerande fackliga jämställdhetsdiskurs som beskrivs i kapitel tre.

Med utgångspunkt i de två teorikapitlen tar jag mig sedan an det empiriska materialet. Fokus ligger här på mötet mellan de gamla förhållningssätten i LOs retorik och de nya reformernas och idéernas eventuella inverkan – på *kontinuitet* och *förändring* i LOs konstruktioner av kön. Viktigt att betona i detta sammanhang är att det är frågor om *hur* och *varför* det fackliga talet kring kön och jämställdhet ser ut som det gör som står i fokus och inte frågor kring följderna av det. Till sist sammanfattas de viktigaste slutsatserna.

3. LOs tal om jämställdhet – en blick bakåt

En av utgångspunkterna i min analys är att LOs nuvarande jämställdhetspolitik måste ses i förhållande till hur organisationen tidigare har behandlat och resonerat kring dessa frågor. I det här kapitlet vill jag därför ta upp några av de teman som genom historien har varit återkommande i LOs tal om maktförhållandet mellan män och kvinnor. I kapitlets avslutande del utkristalliseras tre särskilt viktiga traditioner som jag kommer att återknyta till i min analys längre fram.

Yvonne Hirdman skriver att ju bättre situationen för kvinnorna blivit i samhället och på arbetsmarknaden, desto mer problematisk har den uppfattats i den fackliga politiken. Fram till början av 1960-talet existerade det utifrån LOs synsätt inte något problem alls och därmed inte heller några politiska lösningar (Hirdman 1998 s.399f). Under perioden som sedan följer fram till 1990 kan det däremot generellt konstateras att genusförhållandena i en allt högre utsträckning synliggörs och problematiseras i organisationens officiella politik. En utveckling som går i linje med samhällsutvecklingen i övrigt, men som i LOs fall är långt ifrån självklar då en inneboende tröghet tycks präglar organisationen. Gertrud Åström påpekar att när det gäller att se kön som en politiskt relevant variabel har LO, i alla fall till alldeles nyss, legat närmare tio år efter (Åström-Briskin 1995 s.27). Ett tydligt bevis på maktordningen inom fackföreningsrörelsen hittas i att organisationen i stor utsträckning har styrts av män trots att antalet kvinnliga medlemmar har ökat markant sedan 1960-talet (SOU 1998:6 s.140-142). En närmare granskning av LOs officiella tal i jämställdhetsfrågor visar även hur begränsat problemformuleringsutrymmet har varit i den fackliga diskursen. För att klargöra detta förhållande vill jag först ägna några rader åt Hirdmans teori om genussystemet. Hirdmans teori kommer inte att direkt appliceras på mitt material, men eftersom jag relaterar kontinuerligt till den finner jag det vara motiverat att kortfattat beskriva teorin.

3.1 LO och genussystemet

I korthet bygger genussystemet på två logiker. Den ena är ”åtskiljandets logik”, vilken innebär att könen tillskrivs i förhållande till varandra olika områden. Den andra benämns som ”den manliga normens logik” och betyder att det manliga görandet och tänkandet generellt värderas högre än det kvinnliga. Mannen är normen och kvinnan avvikande (SOU 1990:44). Applicerat på LO är det tydligt att båda principerna har genomsyrat såväl själva organisationen som dess agerande gentemot den horisontellt och vertikalt könssegregerade arbets-

marknaden. Till exempel beskriver Hirdman hur man i fackliga sammanhang resonerade kring utbyggnaden av den offentliga sektorn under 1960-talet. Genom dessa reformer skapade man fler arbetstillfällen och en offentlig barnomsorg, vilket möjliggjorde kvinnors intåg på arbetsmarknaden. Samtidigt kunde man bibehålla särskiljandet och maktförhållandet mellan könen eftersom kvinnorna gavs arbete i den offentliga sektorn, den så kallade "hjälpredan", medan männen var sysselsatta i den industriella, "landets hjärta" (Hirdman 1998 se t.ex. s.285f).

3.2 Klassintressets överordnade roll

Vad som gör genussystemets logiker särskilt intressanta i en facklig kontext är att de ständigt samspelar med arbetarrörelsens givna utgångspunkt genom historien, nämligen betydelsen av klass. De för bägge könen gemensamma klassbestämda intressena har varit en viktig hörnsten i LOs ideologi (Waldemarsson 2000 s.138). Åström påpekar att det är, eller har i alla fall varit, tämligen vanligt att representanter för LO i olika jämställdhetssammanhang uttalar att "LO-kvinnor har mer gemensamt med LO-männen än med SACO-kvinnor" (Åström-Briskin 1995 s.23f). Fram till 1991 års kongress var också den officiella linjen i organisationens politik att klass är den främsta källan till förtryck.

Det finns dock en problematik i det ständiga talet om en enad arbetarklass. I ett historiskt perspektiv är det tydligt att klass i huvudsak har varit en manlig kategori. Konflikten mellan arbete och kapital har ansetts vara det primära inom arbetarrörelsen och i den har inte kvinnor riktigt passat in. Statsvetarna Wendt Höjer och Åse beskriver det som att kvinnors reproduktiva arbete i hemmet har fallit utanför det som i traditionell marxistisk teori betraktas som arbete. I och med att kvinnor inte stått i någon specifik relation till produktionsförhållandena har de inte fullt ut varit en del av det manliga klassprojektet och inte heller kunnat utgöra en egen klass. Marxismens grundläggande begrepp är således definierade utifrån mäns verklighet (Wendt Höjer – Åse 1999b s.28).

Den manligt präglade klasskampens överordnade roll har skapat en slags inbyggd paradox i LOs politik rörande kvinnor och män. Å ena sidan har man följt "åtskiljandets logik" och hållit isär kvinnor och män, å andra sidan har det varit viktigt att utifrån ett klassperspektiv betona det gemensamma. Historikern Ylva Waldemarsons forskning kring LOs kvinnoråd, verksamt mellan 1947 och 1967, ger en bild av hur denna paradox kunde ta sig uttryck i mitten av 1900-talet. På 1946 års LO-kongress lades grunden till ett unikt steg i organisationens historia, nämligen bildandet av ett kvinnoråd. Motståndet mot kvinnors separata organisering hade tidigare varit utbrett i organisations ledande skikt, men vid den här tidpunkten skedde en tydlig kursomvändning (Waldemarson 2000 s.34). Kongressbeslutet att bilda ett kvinnoråd i LO skulle kunna betraktas som ett erkännande av mäns och kvinnors olika villkor, men var nog snarare ett försök till att överbrygga de makt- och intresseskillnader mellan könen som blev allt mer synliga i takt med att andelen kvinnor i organisationen ökade. Föreställningen om den enade arbetarklassen var hotad och organisationen var därför tvungen att handla för att samla samtliga medlemmar, även de inaktiva kvinnorna, bakom en

unison politik (ibid. s.136). Kvinnorådet var således en slags inskolning in i den manliga normen och, inte minst, en symbolisk handling som skulle visa hur män och kvinnor i den svenska arbetarklassen kunde samorganisera sig kring ett gemensamt klassintresse (Waldemarson 2000 s.187). Ett slags medvetet särskiljande i klassintressesets namn.

Waldemarsons exempel visar att kön och klass är två indelningar som ständigt har varit tvungna att skapas och omskapas genom den fackliga historien. Ett liknande förhållningssätt hittas i genushistorikern Joan Wallach Scotts diskussion om klassbegreppet. Klass är enligt Scott inte någon given kategori, endast baserad på materiella villkor, utan framför allt en diskursivt konstruerad identitet som är kontextuellt bunden. Scott är noga med att lyfta fram frågan om hur *mening* skapas i dessa konstruktioner. Det könsbaserade åtskiljandet utifrån en manlig norm fyller i det här sammanhanget en central funktion. I Scotts förståelse blir klass och kön således nära sammanlänkade – som representation, som identitet, som politisk praktik (Scott 1988 s.87-90).

3.3 Tre återkommande teman

När genusförhållandena i en allt större omfattning synliggörs och problematiseras i organisationens officiella politik är betydelsen av klass fortsatt tydlig. Hirdman framhåller problematiken i att i en facklig kontext plötsligt betrakta kön och klass som lika viktiga. Det etablerade klasstänkandet, härrörande från ett manligt 1800-talsperspektiv, går inte med på det eftersom det i realiteten bygger på ett osynliggörande av kön. Konsekvensen blir i stället att den jämställdhetspolitik som så sakta tar form i LO under 1970-talet lätt faller in i traditionella motsatsförhållanden, vilka bara konserverar särskiljandet av män och kvinnor – det som kan ordnas kan ju som bekant också få genus (Hirdman 2001 s.71). Så blir klass och produktion ofta kopplat till män i den fackliga diskursen, medan kön och reproduktion betraktas som kvinnliga områden. I enlighet med den traditionella diskursen kring industrisamhället värderas klass och produktion som det primära medan kön alltid skiljs ut och kommer i andra hand. Samtidigt bibehålls förväntningarna om harmoni mellan samhällets beståndsdelar, produktionen och reproduktionen, med andra ord om konsensus mellan kvinnor och män (jfr Hirdman 1998 s.411-413).

Med utgångspunkt i ovan förda diskussioner kan jag urskilja tre analytiska teman, vilka verkar ha varit återkommande i LOs tal om jämställdhet sedan frågorna kom in på den fackliga agendan och som tydligt visar de begränsningar som har funnits, och kanske fortfarande finns, i problemformuleringsutrymmet. Samtliga tre teman är uttryck för hur ett visst maktförhållande konstitueras i diskursen kring kön. Indelningen är gjord av analytisk bekvämlighet och yttringarna är inte alltid lika enkla att skilja åt i verkligheten. Likaså är de knappast isolerade till den svenska fackföreningsrörelsen, men blir särskilt tydliga i dessa sammanhang där den ”gemensamma” klasskampen alltid har satts i främsta rummet. Jag kallar temana för *komplementaritetsnormen*, *jämlikhetsvillkoret* och *även män traditionen*.

3.3.1 Komplementaritetensnormen

Komplementaritetensnormen bygger på tanken att kvinnor är en resurs i det fackliga arbetet som kan komplettera männen med annorlunda erfarenheter. Enligt Gertrud Åström har detta sätt att resonera varit utbrett inom svenska LO. En fara med resursargumentet är dock att det tycks förutsätta att det inte finns någon intressekonflikt mellan könen, konsensus råder. En annan risk är att man ofta fokuserar mer på kvinnors annorlundahet än på kvinnors och mäns olika erfarenheter och att kvinnor i egenskap av annorlunda också kan bedömas som felaktiga och bristfälliga (Briskin-Åström 1995 s.20f). Statsvetarna Maria Wendt Höjer och Cecilia Åse menar att den återkommande frågan om vad kön *är* tvingar in feminismen i en paradox. För att krav på en förändring av könsrelationsrelationerna ska uppfattas som legitima måste kvinnors vara definieras (Wendt Höjer – Åse 1999b s.74, se även Scott 1996). Därmed finns det just en ständig möjlighet att utifrån den manliga normen diskreditera kvinnor som grupp.

Vidare är det uppenbart att komplementaritetensnormen grundar sig på heteronormativitet. Etnologen Lena Martinsson skriver om den heterosexuella normen att ”tanken är att han och hon står för något speciellt, är ”manlig” och ”kvinnlig” och att dess olikheter är komplementära; han och hon är som gjorda för varandra och *tillsammans blir de bäst*. Arbetsplatser, det politiska livet men också nationen Sverige görs i den här retoriken till plats för detta metaforiska heterosexuella äktenskap.” (Martinsson i Arena 2003:3 s.20). Maud Eduards för ett liknande resonemang och beskriver heteronormativitet som en bärande idé i vårt samhälle: ”Innebörden här är att en god demokrati karaktäriseras av könskomplementaritet och samarbete mellan män och kvinnor, riktiga kvinnor, sådana som är positivt inställda till män.” (Eduards 2002 s.153). Wendt Höjer och Åse framhåller att heterosexualitet är konstruerad på ett sådant sätt att kvinnors underordning upprätthålls. Maktrelationerna mellan könen döljs effektivt eftersom kvinnors underordning får status av något biologiskt, naturligt och självklart, istället för att betraktas som en politiskt skapad maktordning (Wendt Höjer – Åse 1999b s.42f).

3.3.2 Jämlikhetsvillkoret

Jämlikhetsvillkoret är nära sammankopplat med den traditionella synen på klass som överordnat kön. Kortfattat handlar det om ett sätt att resonera som tycks gå ut på att ”ökad jämlikhet” alltid leder till ”ökad jämställdhet” i samhället. Synsättet är väl etablerat i den socialistiska retoriken; i Friedrich Engels analys av ”kvinnofrågan” skulle samhället *först* förändras, därefter och därigenom skulle kvinnorna bli fria (Hirdman 2001 s.138). På vilket sätt en ökad jämlikhet i samhället skulle innebära ökad jämställdhet, på vilka områden detta skulle visa sig och på vilket sätt den egna organisationen skulle förändras, är dock frågor som ofta lämnas orörda i en facklig kontext (Briskin-Åström 1995 s.24). Således skapas och återskapas ett alibi för icke-handling, för likgiltigheten, (Hirdman 2001 s.138) då konsekvensen av resonemanget blir att jämställdhet inte omedelbart behöver prioriteras eftersom samhället först måste vara ”rättvist”. En

lämplig fråga att ställa i detta sammanhang är dock vad begreppen jämställdhet och jämlikhet egentligen har haft för innebörd i LOs språkbruk. Maud Eduards skriver, med utgångspunkt i den svenska demokratidiskursen, att jämställdhet oftast betyder att kvinnor kan erhålla *samma* förmåner som män, men inte något mer. Mäns villkor är således normerande (Eduards 2002 s.155). En tolkning som även tycks ha präglat LOs tal (jfr Hirdman 1998 s.352) och på det sättet har begreppet jämställdhet utan svårighet kunnat underordnas de fackliga strävandena om att det ska vara *lika* för alla. En viktig faktor kan här vara att en viss syn på rättvisa, uppkommen ur förhållandet mellan arbete och kapital, har dominerat och utifrån ett manligt perspektiv haft just fördelning i fokus. En diskussion som jag tar upp närmare i nästa kapitel (se avsnitt 4.2.3).

3.3.3 Även män traditionen

Det sista temat, även män traditionen, hänger samman med jämlikhetsvillkoret och skulle kunna beskrivas som ett försök till att skapa jämlikhet i jämställdheten. Begreppet är direkt hämtat från Hirdman som vid några tillfällen uppmärksammar denna tendens, dock utan att låta den ingå i ett analytiskt ramverk. Enligt Hirdman tar sig även män traditionen uttryck i uttalanden om att män och kvinnor är *lika* förtryckta under sina könsroller (Hirdman 1998 s.354). Fenomenet är tvetydigt då det ju faktiskt bryter mot traditionen av att särskilja frågor som handlar om kön från huvudagendan, men samtidigt bidrar till att ta bort maktperspektivet ur frågorna genom att säga att alla är lika förtryckta. Konsekvensen blir lätt att en politik som syftar till att omvälva könsmaktordningen avradikaliseras och i stället betraktas som ett problem som utifrån en samförståndsanda kan reformeras bort (jfr *ibid.* s.164). Med andra ord, en slags fokusförskjutning som innebär att den manliga norm som genomsyrar det fackliga klassperspektivet aldrig ifrågasätts.

En förklaring till fenomenet kan ligga i att kön inte betraktas som en legitim politisk kategori, till skillnad från till exempel bostadsort och yrkestillhörighet (Wendt Höjer – Åse 1999b s.7). "(...) förväntningarna om *harmoni mellan könen* är större än exempelvis när det gäller gamla och unga eller invandrare och svenskar" skriver Eduards och sätter därmed fingret på det politiska klimatet i Sverige (2002 s.14). Det mest förbjudna är att benämna män som en politisk kategori och peka ut dem som överordnade i förhållande till kvinnor som grupp, fortsätter hon (*ibid.* s.157). I det ljuset framstår talet om att *även män* är förtryckta som begripligt. Harmonin mellan kvinnor och män kan på det sättet bibehållas och män undgår att benämnas som överordnade i diskursen.

Till även män-traditionen vill jag också addera ständiga tal om vad män som grupp har att vinna på ökad jämställdhet. När till exempel Malin Ramirez-Thimedal, handläggare på LO, i sin dokumentation av Bengt Westerbergs jämställdhetsseminarium på LO 1998 beskriver Westerbergs avslutande råd om att "Jämställdhet leder till ett bättre och roligare sexliv" som "gott och bra" bidrar hon till att hålla denna tradition vid liv (LO 1998). Återigen försvinner här maktperspektivet ur analysen och konsensusandan vidmakthålls.

4. LOs jämställdhetsratsning i en bredare kontext

I det här avsnittet är min ambition att bredda den kontext i vilken LOs Klass och kön serie är skriven. Anledningen till det är ett antagande om att det inte räcker med att utgå från LOs bakgrund om en djupare förståelse av den fackliga jämställdhetsretoriken under 1990-talet ska kunna nås. Min utgångspunkt är att det inträffar en rad viktiga jämställdhetspolitiska händelser under den här perioden, vilka LO är tvungna att förhålla sig till om man som organisation vill uppnå någon slags trovärdighet på det jämställdhetspolitiska området. Samtidigt utmanar dessa förändringar på olika sätt de etablerade konstruktionerna av kön i LOs jämställdhetsdiskurs.

Mot denna bakgrund kommer jag att göra tre nedslag i tiden under den period som står i fokus. De två första skeendena som uppmärksammas är politiska reformer medan det tredje nedslaget snarare kan beskrivas som en vetenskaplig debatt. Jag framhåller här förhållandet mellan arbetarrörelsens två grenar, LO och SAP, då just Socialdemokraternas utveckling kan tänkas ha haft ett stort inflytande på LO i det här fallet. Givetvis täcker inte dessa tre utvecklingar in hela det komplexa sammanhang som torde ha påverkat Klass och kön-seriens utformning, men förhoppningsvis kan de ändå bidra till en bredare förståelse. Innan jag närmare går in på de tre nedslagen vill jag dock förankra mitt upplägg i en teori om varför organisationer tar upp nya idéer och nya sätt att tala. Detta för att visa *på vilket sätt* kontexten kan spela in.

4.1 Hur kan utvecklingen förstås?

Kapitlets fokus på den politiska kontexten sätter LO som organisation i ett sammanhang, i en struktur. Därmed ifrågasätter jag underförstått bilden av LO som en helt autonom aktör som utifrån en egen problemförståelse medvetet agerar och tar upp nya förhållningssätt. I det här sammanhanget är det i första hand strukturernas inverkan på aktören som är av intresse. En sådan ansats kan givetvis utifrån ett aktör/strukturperspektiv kritiseras för att vara reduktionistisk (se t.ex. Lundquist 2001 s.19, Johnson 2001 s.98f), men jag vill snarare framhålla det som en avgränsning i mitt angreppssätt. Min ambition är dock inte att presentera en deterministisk förklaringsmodell av hur den politiska kontexten påverkar Klass och kön-serien, utan snarare att erbjuda en lins genom vilken man kan betrakta utvecklingen.

4.1.1. Symbolperspektivet

Under 1970-talet fick nyinstitutionalismen sitt genombrott inom den moderna organisationsforskningen. De nyinstitutionella teoretikerna vände sig mot de två vetenskapliga inriktningar som fram tills dess hade dominerat forskningen på detta område, nämligen behavioralism och ekonomisk rationalism. I stället betonade de institutioners roll och att aktörers preferenser och ageranden på dessa arenor måste sättas i ett kulturellt och historiskt sammanhang.

Statsvetaren Kjell-Arne Røvik intresserar sig för förändringar i organisationer och urskiljer en teoriinriktning inom detta fält, sprungen ur just nyinstitutionalismen, som han ger etiketten *symbolperspektivet*. Utgångspunkten i symbolperspektivet är att formella organisationer befinner sig i institutionella omgivningar där de ständigt konfronteras med normer och konventioner för hur den enskilda organisationen vid varje tidpunkt bör vara utformad (Røvik 2000 s.34). De institutionella omgivningarna är inte några av naturen objektiva realiteter, utan snarare strukturer som skapas av samhället, det vill säga sociala konstruktioner. Normerna kan således ständigt förändras.

Centralt i symbolperspektivet är att populära idéer bär ett visst symbolvärde, till exempel effektivitet, förnyelse, utveckling, demokrati och rättvisa. Genom att anamma en reform som ligger i tiden kan en organisation bli förknippad med ”goda” värden, betraktas som framgångsrik samt, inte minst, uppnå *legitimitet* gentemot omgivningen (jfr ibid. s.36). Huruvida praxis stämmer överens med den adopterade problembilden eller anpassas efter den nya retoriken är däremot inte lika självklart (ibid. s.38). Här vill jag dock framhålla i likhet med Johan P. Olsen att förändring av människors attityder och värderingar genom retorik kan skapa ett normativt klimat som underlättar strukturella förändringar i framtiden (Brunsson – Olsen 1990 s.58).

Røvik tar vidare upp idén om att organisationer har en identitet, vilken de i någon mån försöker att förvalta. Huvudresonemanget är att man blir speciellt motiverad att ta in nya idéer när organisationens identitet utmanas och upplevs som problematisk. Viktigt i detta sammanhang blir frågan om vilka andra organisationer man liknar och önskar identifiera sig med. Med andra ord bestäms ofta reformtakten i en organisation av jämförelser med andra organisationer i omgivningen (ibid. s.131f).

Hur kan då denna teori användas för att analysera kontinuitet och förändringar i LOs tal om kön? En invändning mot symbolperspektivet i detta fall är att feministiska idéer knappast, inte minst med tanke på LOs arv, kan ha betraktats som särskilt effektiva eller framgångsrika. Vad man då inte tar hänsyn till är vilken typ av organisation som LO är, något som är centralt för vilka värden man vill bli förknippad med. Min utgångspunkt är att LO i egenskap av arbetarrörelsens fackliga gren har en identitet som framför allt bygger på värden om rättvisa och jämlikhet. En identitet som måste förvaltas väl för att organisationen inte ska förlora sin legitimitet. När så medlemssammansättningen i LO drastiskt förändras under 1900-talets sista årtionden och nya krav från den institutionella omgivningen ställs hotas organisationens identitet måste man ta hänsyn till det.

4.2 Tre nedslag i svensk jämställdhetspolitik och feministisk debatt

Med utgångspunkt i den teoretiska diskussionen ovan vill jag nu gå in på de tre händelser som jag bedömer vara särskilt viktiga i en vidgad jämställdhetspolitisk kontext. Händelserna är debatten kring representation som tar fart med betänkandet *Varannan damernas* år 1987, beslutet om mainstreaming i mitten av 90-talet samt den framförallt vetenskapliga diskussionen om nödvändigheten av att beakta skillnader utöver kön i såväl forskning som politik. De tre exemplen kan alla betraktas som krav från den institutionella omgivningen och då framför allt de två första som genom deras egenskap av politiska förslag och reformer mycket tydligt kan kopplas till den organisation som sannolikt ligger LO närmast, nämligen SAP. Det tredje nedslaget motiveras främst med att jag betraktar den framväxande diskussionen om skillnader och erkännande som oerhört viktig för teoretiserandet kring betydelsen av kön.

Vad som är intressant i den kommande analysen av LOs Klass och kön serie är om LO har influerats av dessa debatter och tankegångar. Om så är fallet, vilket symbolperspektivet talar för, blir de givna följdfrågorna i vilken utsträckning och på vilket sätt idéerna har tagits upp i den fackliga jämställdhetsdiskursen. Har de verkligen förändrat LOs konstruktioner av kön? Relevant i detta sammanhang blir samtidigt att försöka observera de begränsningar i LOs problemformuleringsutrymme som beskrivs i kapitel tre. Med andra ord ett försök till att ställa den spårbundenhet som tidigare har karakteriserat LOs tal om jämställdhet mot de nya förhållningssätt som kan förväntas ta form i och med 1991 års kongress och Klass och kön seriens tillkomst.

4.2.1 Varannan damernas

I mitten av 1980-talet tog den socialdemokratiska jämställdhetsministern ett initiativ som två år senare resulterade i ett betänkande kallat *Varannan damernas*. Utredningen föreslog kvotering av kvinnor i politiken mot bakgrund av att vi lever i ett manssamhälle där mäns erfarenheter och värderingar är norm och kvinnors avvikande. Maud Eduards beskriver detta utspel som betydelsefullt för den efterföljande politiska utvecklingen i Sverige (2002 s.48-51). Propositionen om jämställdhetspolitiken inför 90-talet följde i samma spår och inför valet 1994 gick den socialdemokratiska partistyrelsen ut med en rekommendation till partiorganisationerna om att vartannat namn på listorna skulle vara en kvinna. Det som gör *Varannan damernas* så angeläget att ta upp i detta sammanhang är, utöver förslaget genomslagskraft i media och i politiken, att det bygger på en analys i termer av makt och kön.

Visserligen kan det kritiseras för att vara en produkt av den förhärskande jämställdhetsideologin i vilken mäns villkor alltid är normerande (se avsnitt 3.3.2), men viktigt är att förslaget bryter mot frivillighetstraditionen och benämner kvinnor som en diskriminerad grupp. Ett makt- och intresseperspektiv är över-

ordnat resurstänkandet, skriver Eduards (2002 s.51). I ett fackligt sammanhang är det därmed tydligt att perspektivet i *Varannan damernas* inte bara utmanar den snedvridna representationen inom LO, utan också konstruktionen av ”kvinnor” som en kompletterande resurs och normen om konsensus mellan män och kvinnor.

4.2.2 Mainstreaming

Det engelska begreppet mainstreaming har sedan mitten av 1990-talet ofta framhållits då strategier för ett nytt och effektivare jämställdhetsarbete diskuterats. I första hand har begreppet etablerats på den internationella politiska arenan, inte minst inom EU, men även på nationell och regional nivå har principen om gender mainstreaming vunnit gehör. Sverige tillhör de länder där strategin har fått ett starkt fäste, åtminstone på ett retoriskt plan bland politiska makthavare. Redan år 1994 i propositionen *Delad makt – delat ansvar* (1993/94: 147, 77) presenterades visioner om en ny jämställdhetspolitik som ligger nära idén om mainstreaming och när Mona Sahlin tillträdde som jämställdhetsminister senare samma år gjordes de första försöken till att genomdriva reformen (Ulmanen 1998 s.65). I korta drag innebär mainstreaming att ett jämställdhetsperspektiv integreras i alla led av beslutsfattande, planering och utförande av en verksamhet (jfr SCB 2004 s.6). Trots att forskning visar att mainstreaming ofta tolkas olika i praktiken och att det fortfarande råder förvirring kring begreppets egentliga innebörd (Woodward 2001 s.15, Rees 2002 s.5), går det inte att förneka att reformen som idé betraktad är tämligen radikal. I LOs fall borde det vara uppenbart att tanken om att ett jämställdhetsperspektiv ska genomsyra allt och alltid prioriteras utmanar såväl jämlikhetsvillkoret som traditionen av att särskilja jämställdhetsfrågor från huvudagendan. 3R-metoden, som mainstreamingarbete i Sverige ofta bygger på, har dock fått kritik för att i praktiken utgå från en föreställning om att *både* män och kvinnor är missgynnade. Därigenom försvinner lätt makt- och konflikt-perspektivet ur analysen, menar statsvetaren Katharina Tollin som har forskat om mainstreaming i Sverige (Tollin 2000 s.67f). Utifrån Tollins analys behöver följaktligen inte principen om mainstreaming bli ett hot mot hur man inom LO tidigare har hanterat och pratat kring frågor rörande makt och kön. På en teoretisk nivå är dock principen utmanande om man verkligen beaktar dess idégrund.

4.2.3 Skillnader och erkännande i fokus

En diskussion som har varit återkommande i feministisk forskning under de senaste årtiondena rör nödvändigheten av att synliggöra maktskillnader som går utöver kategorierna män och kvinnor. Flera feministisk orienterade forskare menar att visionen om ett enat systemskap med gemensamma erfarenheter döljer ojämlikheter mellan olika grupper av kvinnor (Bhavnani i Afshar – Maynard 1995 s. 44) och att den vita, heterosexuella medelklasskvinnan är norm i feminismen (Robinson i Robinson – Richardson 1997 s. 19). Diskussionen om skillnader kan

ses som en kritik mot såväl den liberala idén om ett könsneutralt individbegrepp som mot marxismens manligt präglade klassbegrepp. Skillnadsteoretikerna menar att skillnader måste synliggöras för att överkommas (Wendt Höjer – Åse 1999b s.31f) Som en konsekvens av denna diskussion har ett intersektionalitetsperspektiv blivit allt vanligare inom genusorienterad forskning (se till exempel Mulinari 2003).

Den ökade fokuseringen på skillnader ifrågasätter komplementaritetensnormen i den fackliga jämställdhetsdiskursen, framför allt heteronormativiteten. Likaså väcks frågor kring makt och etnicitet då till exempel konstruktioner av klass och kön som markörer för någon slags ”svenskhet” utmanas, något som i fackliga sammanhang ofta förbisetts (se t.ex. De los Reyes *et al* 2002 kap 5, 6).

Diskussionen om skillnader har också en annan sida. Filosofen Nancy Fraser beskriver en samhällsutveckling under 1990-talet där grupperns kamp för politiskt erkännande har inneburit ett minskat intresse för fördelningspolitik (1997 s.11-39). Sett ur ett fackligt perspektiv strider denna utveckling mot den ideologiska grund som arbetarrörelsen bygger på där just begreppet fördelning varit ett viktigt rättesnöre. Därigenom utmanas också, vilket är det intressanta i det här fallet, förståelsen av kön i den fackliga diskursen. Fraser gör en jämförelse mellan vilka villkor som gäller för olika sociala kollektiv och skiljer då mellan klass och kön. Om klass i traditionell betydelse är en form av social differentiering som har sina rötter i samhällets ekonomiska struktur har kön som kategori förutom det även en kulturell och värdemässig dimension. Visserligen kan man i likhet med Joan Wallach Scott ha en mer kulturell och diskursiv förståelse av klassbegreppet (se avsnitt 3.2), men en skillnad mellan klass och kön är ändå uppenbar. Klass måste i någon form härledas till förhållandet mellan arbete och kapital och handlar ur en politisk synvinkel i första hand om orättvisan i dessa arrangemang. I praktiken är således politik baserad på ett erkännande av klasser en fråga om fördelning och, på längre sikt, om avskaffandet av klassamhället. Kön kan däremot inte hanteras på samma sätt eftersom det knappast kan avskaffas och eftersom det bestäms av villkor som delvis ligger utanför den ekonomiska strukturen. Således kan en politik som beaktar kön inte bara fokusera på fördelning utan måste också bygga på ett synliggörande av den manliga normen och ett erkännande av kvinnor som grupp. Fraser ser här ett dilemma då omfördelningens logik går ut på att göra kön överksamt som sådant medan erkännandets logik handlar om att ge det nedvärderade könet ett högre värde (Fraser 2003 s.184-195).

I LOs fall är det tydligt att den ökade fokuseringen på skillnader och erkännande under 1990-talet avviker från den retorik som tidigare har präglat den fackliga politiken, det vill säga en retorik där förhållandet mellan arbete och kapital alltid varit det primära. När ett könsmaktsperspektiv på allvar ska tas upp i LOs politik i samband med 1991 års kongress utmanas således betydelsen av etablerade begrepp som rättvisa, jämlikhet och jämställdhet i den fackliga diskursen. Om kön i fortsättningen inte kan hanteras på samma sätt som klass borde det till exempel bli svårare att legitimera utsagor som att ökad jämlikhet alltid leder till ökad jämställdhet. Begreppet jämställdhet måste ges en vidare innebörd.

5. Klass och kön 1990-2000

Till sist återstår analysen av det empiriska materialet. Klass och kön-skrifterna från 1990 och 2000 kommer här att granskas separat medan analysen av utgåvorna från 1995 och 1996 slås ihop. Anledningen till detta val av upplägg är att skrifterna från 1995 och 1996 behandlar samma tidsperiod och kan möjligen betraktas som komplement till varandra. Klass och kön från 1996 fokuserar nästan uteslutande på LO-kvinnornas inflytande i facket, något som knappt berörs i utgåvan från året innan. Efter 2000 års upplaga av Klass och kön har inte LO publicerat någon ny skrift i serien eller något liknande idé- och handlingsprogram.

Analysens kronologiska upplägg motiveras med att begreppen *kontinuitet* och *förändring*, i fråga om hur kön tas upp i den fackliga jämställdhetsdiskursen, står i fokus. Ett möjligt synsätt på förändringar är att de kan bidra till att skapa stabilitet och kontinuitet i den meningen att de stärker organisationens institutionella identitet (Brunsson – Olsen 1990 s.17). I LOs fall kan det som tidigare påpekats vara viktigt att emellanåt förändra sin politik om man vill fortsätta att förknippas med ”goda” värden. I det här fallet bedömer jag dock att LOs jämställdhets-satsning i teorin är ett så tydligt brott mot hur man tidigare har talat kring kön att det blir missvisande att betrakta den som en garant för kontinuitet och stabilitet. Kontinuitet handlar därför här om i vilken mån de tre traditioner som diskuteras i kapitel tre fortfarande lever kvar, medan förändring här framförallt betyder de tillfällen då dessa bryts. Hur LO förhåller sig till de kontextuella förändringar som beskrevs i det förra kapitlet blir i detta sammanhang angeläget att uppmärksamma eftersom dessa kan tänkas utmana den traditionella jämställdhetsdiskursen.

5.1 Klass och kön 1990

Inledningsvis vill jag kommentera den titel som serien gavs då den startade i början av 1990-talet. Det är nämligen ganska symptomatiskt, menar jag, att LO väljer att kalla sin jämställdhetspolitiska nysatsning för just Klass och kön. Den klassiska uppdelningen mellan två sfärer går igen i titeln, klass-produktion-man och kön-reproduktion-kvinna (se stycke 3.3 ovan). Återigen placeras likaså klass *framför* kön. Utifrån titeln att döma kan man således dra slutsatsen att när frågor kring makt och kön ska problematiseras i LO blir de ännu en gång ett tillägg till den vanliga ordningen. Eller som Hirdman har beskrivit fenomenet: ”Poängen här är att lägga till kvinnor, men att *inte* röra om” (2001 s.115).

Den första utgåvan i serien består framför allt av en rad reportage som ska belysa LO-kvinnornas situation och möjligheter till inflytande i arbetslivet, facket och i politiken. Reportagen blandas med faktatexter och listor med krav på åtgärder. Det finns också åtskilliga bilder i boken, vilka alla är svartvita och oftast

på medelålders kvinnor i olika arbetsmiljöer. Utifrån dessa bilder att döma handlar jämställdhetspolitik för LO i början 1990-talet uteslutande om kvinnor, och då framförallt om den ”genuina” arbetarkvinnan som lever genom hennes yrkesroll.

Generellt präglas Klass och kön 1990 av en tro på att den rådande situationen måste förändras och att detta är möjligt. Det finns ett problem och det ska lösas. För första gången i organisationens historia erkänner man öppet det dubbla förtryck som arbetarrörelsens kvinnor lever under (jfr Hirdman 1998 s.389). Vid en närmare granskning av texten framgår det dock att mycket av LOs inrotade sätt att tala i jämställdhetspolitiska frågor lever kvar. Klass och kön 1990 utmärks snarare av kontinuitet än av förändring, menar jag.

5.1.1 Kvinnor som komplement

Ett exempel på kollisionen mellan viljan att förnya den fackliga retoriken kring jämställdhet, men samtidigt vara kvar i en djupt rotad diskurs som begränsar problemformuleringsutrymmet hittas redan i skriftens inledande sammanfattning. Författarna konstaterar här att mannen har varit norm för människan och löntagaren i fackliga sammanhang och gör ett försök till att dekonstruera begreppen jämlikhet och jämställdhet genom att visa på vilka villkor dessa värden har fått existera (LO 1990 s.12). Kontentan av resonemanget tycks dock vara att män och kvinnor är essentiellt olika, men att kvinnors unika egenskaper ännu inte har uppmärksamats och värdesatts. Den gamla konstruktionen lever vidare:

”Pojkar ställer oftare direkta krav medan flickorna är mer indirekta. *De* pejlar stämningen och är mer lyhörda för de andras intresse. Man kan inte med säkerhet veta om detta beteende är inlärt eller om det verkligen finns biologiska skillnader mellan könen.” (min kursivering, LO 1990 s.14f)

Ett liknande resonemang hittas i avsnittet som behandlar arbetsorganisationen. Här tas olika exempel på vad som kännetecknar ”kvinnokulturen” upp och författarna hävdar att kvinnors sätt att organisera och utföra arbete stämmer väl överens med marknadens krav på service och flexibilitet (ibid. s.61). Anmärkningsvärt är att det samtidigt varnas för att fördomar om vad kvinnor kan och passar till inte automatiskt kommer att försvinna med en ny arbetsorganisation (ibid. s.67). Ena stunden vill LO således att kvinnliga särdrag förstärks och uppvärderas och i nästa påpekar man att den förhärskande kvinnosynen inte försvinner bara genom att arbetets organisering förändras. En motsägelsefullhet som förvirrar, men som också kanske erbjuder en öppning för ett förändrat förhållningssätt i LOs jämställdhetspolitik. I förslagen på åtgärder som avslutar kapitlet är dock den gamla ordningen återställd:

”Arbetsgivaren, arbetsledningen och den fackliga organisationen måste vara medveten om att kvinnor och män organiserar sitt arbete olika, har skilda sätt att samarbeta och olika syn på vad som är viktigast i arbetslivet.” (ibid. s.67)

De tydliga skillnaderna mellan kvinnor och män finns dock inte bara på arbetsmarknaden utan också i hemmet, påpekar LO:

”Kvinnor har (...) *ett annat* förhållningssätt och *ett annat* mönster när det gäller att lösa konflikter. I hemmet är *de* vana vid att medla och lösa konflikter innan de blivit riktigt allvarliga. Kvinnor har ofta svårare att öppet ta strid och driva igenom sina krav” (mina kursiveringar, LO 1990 s.151)

Det är tydligt att det är mannen som är måttstocken i dessa texturval. Kvinnan konstrueras som den avvikande och tillskrivs egenskaper som indirekthet, passivitet och oförmåga att lösa allvarliga konflikter. Beskrivningar som kraftigt begränsar kvinnors handlingsutrymme i den fackliga politiken. Mannen benämns däremot i betydligt mindre utsträckning i diskursen utan förblir den outtalade mallen för vad en fackligt engagerad person är. Därmed preciseras sällan hur ”mannen” är i texterna; hans existens på den fackliga arenan tas för given och han blir förskonad från framställningar som kan inskränka hans handlingsmöjligheter.

5.1.2 En fråga om fördelning

Begreppen *rättvisa*, *jämlikhet* och *jämställdhet* är som framhållits ständigt återkommande i texten. Förutom de inledande försöken att synliggöra hur en manlig norm har präglat den fackliga terminologin görs dock få ansatser till att diskutera hur man fortsättningsvis vill använda dessa honnörsord och hur de förhåller sig till varandra. Den faktiska tillämpningen av begreppen i texten kan kanske ge en inblick. I kapitlet om arbetets organisering hittas under rubriken ”Varför är arbetslivet klass- och könsuppdelat?” ett resonemang som får fungera som exempel (LO 1990 s.58). Den traditionella arbetsorganisationen, menar LO, ser ut som den gör på grund av det ekonomiska systemets uppbyggnad. Framförallt är det arbetsgivarens intresse av rationalitet, makt och kontroll som har skapat en hierarkisk arbetsorganisation med en orättvis fördelning av arbetsuppgifter och befogenheter. ”Den traditionella arbetsorganisationen är orättvis och skapar konkurrens” (ibid. s.59) konstaterar LO och tillägger samtidigt att ”kapitalets intresse aldrig haft varken rättvisa eller solidaritet som utgångspunkt, tvärtom” (ibid. s.60). Förlorarna på det kapitalistiska systemet är enligt resonemanget kvinnorna som ofta fått nöja sig med hårda och nedslitande befattningar när arbetet polariserats.

Diskussion om arbetets organisering visar hur tydligt LOs retorik vid 1990-talets början fortfarande är förankrad i en klassisk marxistisk analys. Orättvisor och ojämlikheter härleds i första hand till den politiska ekonomins domän och tycks framförallt handla om fördelningsfrågor. Att denna förståelse av klass lever kvar är som tidigare konstaterats kanske inte så uppseendeväckande. Intressant är däremot hur könsaspekten, som nu på allvar ska tas upp i den fackliga politiken, införlivas i resonemanget. I avsnitt 4.2.3 tog jag upp Nancy Frasers diskussion om klass och kön som två sociala kollektiv med skilda villkor. I LOs texter som ska ligga till grund för organisationens nya jämställdhetssatsning behandlas dock kön i grunden på samma sätt som klass: det är den ekonomiska strukturen som alstrar

könsspecifika former av orättvis fördelning. Följaktligen är det enligt detta perspektiv i första hand den politiska ekonomin som ska förändras så att dess strukturerande verkan på kön kan upphöra (jfr Fraser 2003 s.190). Jag eftersträvar inte att avfärda detta resonemang som felaktigt, men finner det vara tämligen enkelspårigt eftersom den kulturella och värdemässiga dimensionen av kön här helt förbises. Den manliga normen och den sexism som genom den ständigt rättfärdigas uppmärksammas inte i LOs analys, vilket gör att begrepp som *rättvisa*, *jämlikhet* och *jämställdhet* onekligen blir begränsade i den fackliga jämställdhetsdiskursen. Frasers resonemang om att man i den politiska hanteringen av kön, till skillnad från till exempel klass, måste ge ett positivt erkännande av den nedvärderade gruppen befinner sig således långt ifrån LOs texter vid 1990-talets början. Om kvinnor som grupp på något sätt erkänns är det, som illustrerats ovan, i egenskap av avvikande eller som komplement till mannen.

I några fall får den fördelningspolitiska aspekten nästintill komiskt stora proportioner. Ett exempel hittas i reportaget om syfabriken Borås Sportsömnad AB. Fabriken med 11 sömmerskor och en manlig chef framställs här som ett föredöme för hur en god arbetsmiljö och arbetsorganisation kan skapas. På Borås Sportsömnad AB har nämligen alla sömmerskor exakt lika lön oberoende av ålder och yrkesskicklighet (LO 1990 s.52). En av de intervjuade sömmerskorna proklamerar stolt: ”Här kan man lägga fram lönelappen utan att behöva tänka sig för” (ibid. s.53). Hur stor lönen är och kvinnornas föga överraskande plats på den vertikalt och horisontellt könssegregerade arbetsmarknaden uppmärksammas däremot inte i reportaget. Fokuseringen på den jämlika fördelningen mellan sömmerskorna visar att ett visst sätt att uttrycka sig i jämställdhetspolitiska sammanhang fortfarande lever kvar hos LO, nämligen jämlikhetsvillkoret. I detta fall handlar det dock inte ens om någon slags jämlik fördelning på samhälligt plan utan om att kvinnorna på fabriken tilldelas lika stor lön. Frågan om makt- och resursfördelningen *mellan* könen lämnas helt därhän. Trots att reportaget ingår i LOs första uttalat jämställdhetspolitiska skrift som ska ligga till grund för en ny era i organisationens historia bär retoriken onekligen tydliga spår från förr.

5.1.3 Legitimitet och överlevnad

Vad gäller debatten kring representation är det tydligt att LO har tagit intryck. Utredningen Varannan damernas nämns och det påpekas att fackliga organisationer är dåliga på att nominera kvinnor till inflytelserika poster. Någon lagstiftning vill dock inte LO se eftersom det strider mot ”demokratiska principer vad gäller att utse eller välja den bäst lämpade” (LO 1990 s.146). Således har man inte anammat makt- och intresseperspektivet i Varannan damernas utan betraktar kvinnor som en resurs som utifrån en samförståndsanda ska tas in i organisationen (jfr Eduards 2002 s.51).

I slutordet sammanfattas resonemanget med orden att *vi* inom fackföreningsrörelsen behöver kvinnorna i verksamheten eftersom *de* många gånger har intressen, kunskaper och erfarenheter som männen inte har (LO 1990 s.184). Ett konstaterande som visserligen synliggör kvinnor och män som grupper med olika

villkor i arbetarrörelsen, men som samtidigt följer komplementaritetens normen genom att särskilja kvinnor och återigen framställa dem som en resurs som kompletterar männen i LO. Tydligt blir också att den fackliga jämställdhetspolitiska diskursen här präglas av att kvinnor ständigt måste förhålla sig till om de är lika eller olika män, vilket begränsar problemformuleringsutrymmet (jfr Hirdman 1998 s.394, Wendt Höjer – Åse 1999 s.74).

Vidare fastslås det i skriftens avslutande ord att det faktiskt är en överlevnadsfråga för både fackföreningsrörelsen och det socialdemokratiska partiet att LO-kvinnorna får ett avgörande inflytande över politikens mål och innehåll. Om inte en förändring sker är risken stor att kvinnor vänder facket ryggen, påpekas det (LO 1990 s.184). Utifrån symbolperspektivet som presenterades i kapitel fyra kan denna varningsflagga tolkas som att organisationens legitimitet upplevs vara hotad. Någoting måste snarast göras om LO inför det stundande 90-talet ska kunna behålla sin trovärdighet. Den som talar här, det till synes självklara *Vi:et*, tycks dock inte utgå från samtliga medlemmars intresse utan företrädesvis från den manliga normens logik (jfr Hirdman 2001 s.183, 196). *De*, kvinnorna, är en resurs som måste tas till vara och som kan ge organisationen fortsatt legitimitet.

5.2 Klass och kön 1995/1996

Vid nästa utgåva i Klass och kön serien har man kommit halvvägs in i det som vid LO-kongressen 1991 fastslogs skulle bli kvinnornas årtionde. Det är en händelserik tid för den svenska fackföreningsrörelsen: en borgerlig regering har kommit och gått, ett EG-medlemskap står för dörren och en ekonomisk lågkonjunktur dröjer sig kvar i landet. På det jämställdhetspolitiska området märks också en rad viktiga förändringar. Stödstrumpornas utspel har banat vägen för feministiska idéers intåg i svensk politik och en debatt om kvotering har uppstått efter ett förslag från utbildningsminister Carl Tham om att kvotera in kvinnliga professorer på universiteten. Ett första försök till att på statlig nivå driva igenom principen om mainstreaming märks också bland förändringarna.

5.2.1 Vi mot dom!

1995 års Klass och kön är främst inriktad på arbetsmarknaden och kan näst intill beskrivas som ett upprop mot en ekonomisk politik som missgynnar LO-kvinnorna. I lågkonjunkturs Sverige märks sambandet mellan klass och kön extra tydligt, påpekar författarna inledningsvis. Intressant att notera är att skriften till stora delar är skriven ur ett slags ”vi mot dom”-perspektiv. ”Vi” tycks här inte längre utgöras av de fackligt aktiva männen utan av kvinnor. Det är dock en homogen grupp av ”svenska kvinnor” i medelåldern som avses (LO 1995 s.18), vilket blir tydligt när till exempel ”yngre” och ”invandrare” benämns och separeras från normen i texten (ibid. s.21). Någon närmare problematisering av eventuella skillnader inom grupperna kvinnor och män görs inte. ”Dom” som ilskan vänds mot är främst ”politikerna” (LO 1995 t.ex. s. 9, 19) och då, något

oväntat, framför allt samarbetspartnern SAP vars politik sägs missgynna kvinnor (ibid. s.8). Ilskan riktas alltså utåt medan LOs politiska agerande i dessa frågor förbises. En nästintill populistisk appell kan ibland skönjas:

”Politikerna bollar med miljarder och konstruerar sparförslag som raserar tillvaron för lågavlönade och arbetslösa men bara påverkar deras eget liv marginellt” (ibid. s.9)

I 1995 års utgåva handlar det kort och gott om *kvinnor* och om *ekonomi*. En fokusering som kan tyckas vara rimligt då just kvinnor som grupp drabbades hårt av den ekonomiska krisen i mitten av 1990-talet, men konsekvensen blir ännu en gång att frågor med ett könsperspektiv särskiljs från den vanliga agendan. Traditionen av att separera ”kvinnofrågorna” i den fackliga diskursen lever kvar och begränsas dessutom här till att enbart handla om ekonomisk orienterade frågor. När män nämns i texten sker det oftast i konstateranden om att den mansdominerade exportmarknaden har bättre framtidsutsikter än den kvinno-dominerade ”hemmamarknaden” (ibid. s.59). Slutsatsen är att ”det måste satsas på kompetensutveckling inom alla kvinnoyrken” (ibid. s.63). När det väl görs en ansats till att uppluckra den segregerade arbetsmarknaden plockas idén om komplementaritet fram: män och kvinnor är väsentligen olika till sin natur. Framför allt är det uppenbarligen kvinnor som är *olika* eftersom det bara är kvinnors unika egenskaper som beskrivs i texten. Trots det starka *Vi:et* i texten som ska ena LO-kvinnorna i tider av lågkonjunktur lyser den manliga normen igenom. Män benämns aldrig som part i en maktrelation med kvinnor, utan kritiken riktas främst mot luddiga begrepp som ”politikerna”. Så får vi i stället till exempel veta att ”För kvinnor är det viktigt att kunna se helheten” (ibid. s.68). Följande resonemang finns också att ta del av när kvinnors framtid på arbetsmarknaden diskuteras:

”Samarbete och kommunikation krävs även i de mest tekniskt avancerade jobben. Kvinnors kommunikativa förmåga, empati, lyhördhet, serviceinriktning och förmåga att arbeta i grupp borde därför vara viktiga och uppskattade kvalifikationer i arbetslivet framöver” (ibid. s.68)

Tydligare än så kan det knappast formuleras: kvinnor är i den fackliga diskursen fortfarande en outnyttjad resurs som kompletterar män, inte minst på arbetsmarknaden.

5.2.2 ”Varken kvinnor eller män förlorar på att dela makten”

I Klass och kön utgåvan från året därpå är kritiken mot SAP nedtonad och återigen påpekades det att en förändring av LO är nödvändig för organisationens fortsatta legitimitet och trovärdighet (LO 1996 s.11). I jämförelse med 1990 års bok och utgåvan från 1995 har tonen blivit mer teoretisk. Till exempel berörs Gertrud Åströms diskussion kring LOs syn på jämställdhet som en resursfråga och det fastslås att frågan om kvinnors ökade representation faktiskt handlar om makt (LO 1996 s.45f). Samtidigt är det tydligt att den traditionella diskursen kring

frågor rörande kön fortfarande är stark. Komplementaritetens mantra om att män och kvinnor kompletterar varandra tas ännu en gång upp (ibid. s.46) och i samma stycke som maktaspekten framhålls påpekar författarna att om kvinnor vill ha ökad makt och ta mer ansvar i sitt arbete måste *de* släppa en del av makten i hemmet. Även män traditionen gör sig således återigen synlig och plötsligt handlar problemet om att kvinnor ”inte tillåter sina män att verkligen bli jämställda och få ta samma ansvar för barnen eller hemmet” (ibid. s.47). Män och kvinnor blir återigen *lika* förtryckta under sina könsroller i LOs retorik. Slutligen förenas idealen om komplementaritet och konsensus i ett utlåtande som visar att utifrån LOs maktperspektiv behöver ingen förlora på ökad jämställdhet:

”Varken kvinnor eller män förlorar på att dela makten, vare sig hemma, på jobbet eller i facket. Tvärtom avlastar det vissa och gör andra mer delaktiga. Vi får alla en rimligare och roligare arbetsbörda.” (ibid. s.47)

Vad som först kan uppfattas som ett förändrat förhållningssätt till kön i LOs jämställdhetsdiskurs, där framförallt maktaspekten tydligare framhålls, upptäcks efterhand vara starkt fastrotat i ett traditionsenligt uttryck.

Denna motsägelsefullhet hittas även i diskussionerna om representation, vilka tar upp ett förhållandevis stort utrymme i *Klass och kön* från 1996. Sedan 1990 års utgåva har kvotering blivit ett mer positivt laddat begrepp i LOs språkbruk. Till exempel avsätts två sidor i skriften för en manual, direkt hämtad från SAP-material, om hur man kan bemöta vanliga argument mot kvotering (LO 1996 s.76-77). Märkligt nog tar man ändå inte ställning för strategin med förklaringen att kvotering inte är tillräckligt för att nå målen om jämn könsrepresentation. Den redovisade strategin är i stället ett mål om att år 2000 ska lika representation mellan kvinnor och män ha uppnåtts (ibid. s.74).

Vidare kan det konstateras att idén om mainstreaming har nått LO, men beskrivs endast kortfattat: ”Jämställdhetsanalys bör föregå alla beslut och alla förtroendevalda och anställda bör genomgå utbildning i jämställdhetsanalys” (ibid. s.75). Frågor om vad strategin egentligen betyder för LOs fortsatta jämställdhetsarbete, såväl praktiskt som ideologiskt, tas inte upp.

5.3 Klass och kön 2000

I den senaste *Klass och kön* skriften märks en tydlig förändring i såväl form som innehåll. Reportagen från arbetslivet är helt borta och de svartvita bilderna är utbytta mot färgglada illustrationer. Mot bakgrund av att kvinnors organisationsgrad nu är högre än mäns (LO 2000 s.7) slås det fast att jämställdhetspolitiken inte längre handlar om att lägga till och bygga ut, nu ska makten delas (ibid. s.12). Traditionen av att särskilja jämställdhetsfrågorna från huvudagendan måste brytas. En konsekvens av dessa ansatser är troligen den att principen om mainstreaming nu tycks vara etablerad i LO, åtminstone på ett retoriskt plan, och problematiseras betydligt mer än i föregående *Klass och kön*-utgåva. Till exempel varnas det för att ”allas ansvar blir ingens ansvar” (LO 2000 s.80). Någon djupare

diskussion om betydelsen av 3-R-metoden, som LO nu har anammat (LO 2000 s. 53), förs dock inte.

Anmärkningsvärt i jämförelse med 1996 års skrift är annars att frågan om representation inte längre tycks vara i fokus. Representationen tas upp, men inte i samma utsträckning som tidigare och några argument för kvotering ges inte längre. Ändå är problemet minst sagt fortfarande aktuellt då till exempel könsfördelningen på beslutande poster inom LO fortfarande har en kraftig manlig övervikt (LO rapport 2002).

5.3.1 Kön och klass

En viktig förändring märks även i hur förhållandet mellan klass och kön beskrivs. ”Näst efter kön bestäms individens värde av klasstillhörighet” (ibid. s.20) heter det i LOs retorik år 2000. Nio år efter det historiska kongressbeslutet har således könsdimensionen till och med placerats före klass. Mantrat om att ökad jämlikhet leder till ökad jämställdhet hittas dock även i *Klass och kön 2000* och förklaras inte närmare än tidigare: ”En stark facklig organisation har drivit fram ökad jämlikhet. Därmed har också jämställdheten mellan kvinnor och män ökat” kan man till exempel läsa i inledningen (LO 2000 s.4). Jämställdhet är inte värt något om inte klasstrukturen påverkas, påpekas det senare i skriften (ibid. s.19). Ett resonemang som säkert har sin poäng, men då begreppen inte förklaras närmare blir innebörden något diffus. Gamla tongångar om att jämställdhet är bra, men först efter att rättvisa är uppnått gör sig påminda. Ändå märks en viss fokusförskjutning i jämförelse med tidigare skrifter. Lönearbetet, relationen mellan arbete och kapital, står inte längre obestridligt högst på dagordningen över vad som bör prioriteras, utan till exempel frågor som mäns våld mot kvinnor ges ett större utrymme än tidigare. Begreppet jämställdhet handlar om så mycket mer år 2000 än vad det tidigare har fått göra, tycks författarna någonstans vilja förmedla. Därmed finns det öppningar i texten som blottar ensidigheten i det tidigare så dominerande jämlikhetsvillkoret.

5.3.2 En fråga om erkännande?

Beaktansvärt är också att man 2000 påpekar att det inte bara handlar om kvinnor och män i förhållande till klassbegreppet, utan att även etnisk tillhörighet, sexuell läggning och funktionshinder är av betydelse för människors livsvillkor (ibid. s.20). Diskussionen om skillnader har således nått LO och 1995 års oproblematiserade ”vi” är borta. Till skillnad från *Klass och kön* från 1990 härleds inte orättvisor och ojämlikheter enbart till den politiska ekonomins domän och fördelningsperspektivet är inte längre lika dominerande. Kön har således inte bara blivit ett mer diversifierat begrepp i diskursen, långt från de statiska könsroller som tidigare har beskrivits, utan behandlas dessutom på ett annat sätt. Om kön förut sågs med samma ögon som klassbegreppet märks i 2000 års utgåva av *Klass och kön* ett nytt förhållningssätt som inte uteslutande tar avstamp i diskussioner

om den ekonomiska strukturens inverkan. Här finns ett tydligare erkännande av kön som en central olikhet i fråga om makt. Till exempel görs ett försök till att dekonstruera och få bort komplementaritetens normen ur LOs jämställdhetsdiskurs genom att 1990-talets biologistiska strömningar tas upp och avfärdas (LO 2000 s.26). Ett grepp som luckrar upp det paradoxala förhållande som präglade tidigare utgåvor i serien där kvinnor visserligen erkändes, men då oftast som avvikande från den manliga normen. Ett sätt att tala som snarare kringsskar kvinnors möjligheter än stärkte dem.

Det räcker egentligen med att studera bildspråket för att konstatera att en förändring av vad kön betyder i den fackliga diskursen har skett. Transvestiten på omslaget till *Klass och kön 2000* hade knappast fått pryda någon av de tidigare utgåvorna i serien. Ett fotografi på två pepparkaksformar, en gumma och en gubbe, med en bildtext om att män och kvinnor *formas* olika är ett annat exempel på ett mer dekonstruktivistiskt förhållningssätt än tidigare (ibid. s.13). Bildspråket utmanar således en av de viktigaste principerna i hur LO tidigare utåt har förhållit sig i frågor kring makt och kön, nämligen heteronormativiteten.

Mot bakgrund av dessa tydliga förändringar förvånar formuleringarna i baksidestexten till *Klass och kön 2000*:

”Med ökad jämställdhet delas livets glädjeämnen och bördor mer lika mellan män och kvinnor. Därmed blir livet enklare att leva” (LO 2000 s.5, baksidan)

Alla förändringar till trots, inte minst i bildspråket, hittas här en viss kontinuitet i diskursen. Återigen handlar jämställdhet lite diffust om samförstånd och beskrivs som något som gör det enklare i relationen mellan män och kvinnor. Ett sätt att uttrycka sig på som ligger nära den heteronormativa konsensussträvan vi tidigare har kunnat observera i LOs texter. Ännu en gång måste det också påpekas i texten att *även män* har något att vinna på ökad jämställdhet. Löftet om att ”Kvinnors och mäns relation till varandra beskrivs i termer av makt, under- och överordning” (ibid. s.11) som hittas i skriftens inledande kapitel känns i det här sammanhanget långt borta. Ingen får i slutändan benämnas som överordnad i LOs handlingsprogram för jämställdhet (jfr Eduards 2002 s.157).

Spår av det resurstänkande som Gertrud Åström skriver om finns också kvar i 2000 års version av *Klass och kön*. Ett förhållningssätt som visserligen kan betraktas som ett slags erkännande av kvinnor som grupp, men då enbart som en resurs och som ett komplement till mannen. ”Ökad jämställdhet ger ökad lönsamhet” slås fast med förklaringen att ”motivationen hos personalen” och ”resursutnyttjandet” skulle öka samt att det finns ”samverkans effekter” att vinna (LO 2000 s.72). Huruvida dessa utsagor stämmer eller inte kan jag inte kommentera, men det är noterbart att ett visst sätt att resonera fortfarande ges utrymme i LOs officiella jämställdhetspolitik samtidigt som liknande tendenser på andra ställen i texten dekonstrueras och bestrids. Uppenbarligen litar man inte tillräckligt mycket på den egna parollen om ”Allas lika värde” som inleder *Klass och kön 2000* (s.11) utan argument om ekonomisk lönsamhet får tas till hjälp för att övertyga. En viss motsägelsefullhet gör sig synlig.

6. Sammanfattande slutsatser

Kontinuitet och förändring är inte alltid direkt urskiljbara i LOs könskonstruktioner. Ofta är det fråga om mindre tendenser och ibland framstår till och med texterna som direkt motsägelsefulla i deras blandning mellan nya och gamla förhållningssätt. Sammanfattningsvis vill jag ändå göra ett försök till att sortera de spår av kontinuitet och förändring i LOs diskurs som jag har funnit i analysen.

I kapitel tre beskrev jag tre traditioner som har präglat LOs tal om jämställdhet sedan könsdimensionen upptogs i den fackliga politiken. Temana fick namnen: *komplementaritetshormen*, *jämlikhetsvillkoret* och *även män-traditionen*. Alla tre är exempel på hur kön har konstruerats i den fackliga jämställdhetspolitiken.

Det är påtagligt att den jämställdhetsdiskurs, som var dominerande i LO innan kongressbeslutet 1991, till viss del lever kvar under 90-talet. Samtliga tre traditioner hittas i det studerade materialet. Komplementaritetshormen märks genom att kvinnor, framförallt under den första delen av 90-talet, fortsatte att konstrueras som en resurs och en politiskt begränsande diskussion om huruvida kvinnor är biologiskt lika eller olika män gavs stort utrymme. Alltid med ett manligt *Vi* som utgångspunkt. En situation som åskådliggör den paradox som feminismen ständigt tvingas in i då kvinnors vara måste definieras om krav på en förändring av könsrelationerna ska uppfattas som legitima.

Det ständiga talet om jämlikhet har också fortsatt, vilket egentligen inte är särskilt egendomligt eftersom detta ord har varit en ledstjärna genom fackföreningsrörelsens historia. Då klasskampen ständigt har utgått från en manlig norm är det dock problematiskt att begreppet jämlikhet, och dess förhållande till jämställdhet, fortfarande inte problematiseras i LOs texter. I början av 90-talet är det tydligt att orättvisor och ojämlikheter i enlighet med traditionen härleds till den politiska ekonomins domän och framförallt betraktas som fördelningsfrågor. Kön inordnas således under kategorin klass i diskursen, vilket medför att den kulturella och värdemässiga sidan av kön, med andra ord den manliga normen, inte uppmärksammas och ifrågasätts i LOs texter.

Kontinuitet hittas också i de återkommande formuleringarna, senast i 2000 års upplaga, om att även män har något att vinna på ökad jämställdhet. Män benämns annars sällan som en politisk kategori eller som en överordnad grupp i texterna.

Spår av förändringar i LOs könskonstruktioner lyser i de två första utgåvorna, med några få undantag, med sin frånvaro. Först i utgåvan från 1996 och framförallt i *Klass och kön* 2000 märks en tydlig förändring i diskursen som bryter av mot hur LO tidigare har talat kring dessa frågor. Fyra förändringar är särskilt anmärkningsvärda. Den första är att ett medvetet försök till att placera kön före klass görs i den senaste utgåvan av *Klass och kön*. Ett nytt förhållningssätt

som utmanar det manliga klassintressets överordnade roll och idén om att jämställdhet är något som följer av jämlikhet mellan klasserna. Det andra är ett ökat fokus på skillnader inom grupperna män och kvinnor, vilket framförallt ifrågasätter den tidigare så förhärskande heteronormativiteten. Nära sammanhängande med dessa två är den tredje förändringen, nämligen att analyserna inte längre enbart utgår från förhållandet mellan arbete och kapital och fördelningen däremellan, utan nu också rymmer ett erkännandeperspektiv. En förändring som breddar förståelsen av kön och öppnar upp för ett tydligare maktperspektiv än vad som tidigare har varit möjligt. Begreppet jämställdhet får en slagkraftigare innebörd när den manliga normen uppmärksammas. Slutligen märks också, vilket kanske är underförstått, ett gradvis mer socialkonstruktivistiskt förhållningssätt som skiljer sig markant från de statiska beskrivningar av kvinnors och mäns skilda biologiska egenskaper som påträffas i seriens två första utgåvor.

Slutligen bör den andra följdfrågan om hur de icke-förändringar och förändringar som sker under perioden kan förstås få ett svar. Jag har här framhållit att LOs jämställdhetspolitiska diskurs under 1990-talet interagerar med såväl LOs historia som den nutida politiska och vetenskapliga kontexten. Genom symbolperspektivet betraktat är det tydligt att den jämställdhetspolitiska satsningen har ett viktigt symbolvärde för organisationen, vilket inte minst märks genom att frågan om legitimitet gentemot omgivningen är ständigt återkommande i texterna. Av de tre nedslag som jag gör i den jämställdhetspolitiska och vetenskapliga kontexten i kapitel fyra återfinns också samtliga i Klass och kön-skrifterna. Vilken betydelse som reformerna och idéerna har för konstruktionen av kön i LOs diskurs är däremot inte lika självklart trots att de på en teoretisk nivå är utmanande.

De två första nedslagen, Varannan damernas och mainstreaming, kan knappast sättas i samband med några av de fyra förändringar som tas upp ovan. När förslaget om Varannan damernas och diskussionen om representation togs upp i LOs tal var det inte makt- och intresseperspektivet som uppmärksammades i reformen utan istället inordnades det under komplementaritetens normen – kvinnor betraktades som en outnyttjad resurs som kunde ge legitimitet. Principen om mainstreaming ägnas ett förhållandevis litet utrymme och när den väl tas upp diskuteras knappt strategins egentliga betydelse för LOs fortsatta jämställdhetsarbete, vare sig praktiskt eller ideologiskt. Således framstår anammandet av dessa två reformer, i alla fall på en språklig nivå, vara av en mer symbolisk art än särskilt omvälvande för LOs könskonstruktioner.

Vad gäller det tredje nedslaget, diskussionen om skillnader och erkännande, är det tydligare att denna inte bara tas upp utan också påverkar den fackliga jämställdhetsdiskursen. Samtliga fyra förändringar i LOs diskurs kring kön kan i varierande mån förstås om denna mer vetenskapliga kontext beaktas. Framförallt är övergången från ett manligt präglat fördelningsperspektiv till en mer konstruktivistisk och mångfasetterad syn på kön påtaglig vid en jämförelse mellan 1990 års och 2000 års Klass och kön-utgåvor.

Det bör dock en sista gång betonas att spår av gamla sätt att tala kring kön även hittas i den senaste utgåvan. Den historiskt dominerande manliga normen rubbas av allt att döma inte så enkelt – traditionen är stark.

I den här uppsatsen har frågor kring *hur* och *varför* den fackliga jämställdhetsretoriken ser ut som den gör stått i fokus. För framtida forskning på området skulle det vara intressant att närmare studera konsekvenserna av LOs sätt att tala kring kön, inte minst då för den praktiska politikens utformning.

7. Källförteckning

- Afshar, Haleh – Maynard, Mary (red.), 1995. *The Dynamics of Race and Gender – Some Feminist Interventions*. Great Britain: Taylor & Francis
- Alvesson, Mats – Deetz, Stanley, 2000. *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur
- Brunsson, Nils – Olsen, Johan P. (red.), 1990. *Makten att reformera*. Stockholm: Carlsson Bokförlag
- “Delad makt – delat ansvar”. Proposition 1993/1994:147,77
- De los Reyes, Paulina – Molina, Irene – Mulinari, Diana (red.), 2002. *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Atlas
- Eduards, Maud, 2002. *Förbjuden handling – om kvinnors organisering och feministisk teori*. Kristianstad: Liber
- Fraser, Nancy, 1997. *Justice Interruptus – Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*. London: Routledge
- Fraser, Nancy, 2003. *Den radikala fantasin – mellan omfördelning och erkännande*. Uddevalla: Daidalos
- Hirdman, Yvonne, 1990. *Genussystemet i Demokrati och makt i Sverige* SOU 1990:44
- Hirdman, Yvonne, 1998. *Med kluven tunga – LO och genusordningen*. Uddevalla: Atlas
- Hirdman, Yvonne, 2001. *Genus – om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber
- Hirdman, Yvonne – Åström, Gertrud (red.), 1992. *Kontrakt i kris*. Helsingborg: Carlssons
- Johnson, Björn, 2001. “Aktörer, strukturer och sociala konstruktioner” i Statsvetenskaplig tidskrift 2001:2
- Jørgensen, Marianne Winther – Phillips, Louise, 2000. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur
- “Könsuppdelad statistik”. SCB 2004:4
- Lundquist, Lennart, 2001. *Medborgardemokratin och eliterna*. Lund: Studentlitteratur
- Martinsson, Lena. Ingår i artikeln “Queert dilemma”, s.20 i Arena 2003:3
- “Myten om det rationella och jämställda Sverige”, s.76-171 ur Ty makten är din SOU 1998:6
- Mulinari, Diana, 2003. ”Den antirasistiska feminismen”, <http://www.sverigemotrasism.nu/kunskaper/docs/antirasistiskafeminismen.pdf> (050510)
- Rees, Teresa, 2002. “Gender Mainstreaming: Misappropriated and Misunderstood?” <http://www.sociology.su.se/cgs/ReesPaper.doc> (050510)

- Robinson, Victoria – Richardson, Diane (red.), 1997. *Introducing Women's Studies*. Great Britain: Palgrave
- Rövik, Kjell Arne, 2000. *Moderna organisationer – trender inom organisationstänkandet vid millennieskiftet*. Malmö: Liber
- Scott, Joan Wallach, 1988. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press
- Scott, Joan Wallach, 1996. *Only Paradoxes to Offer*. London: Harvard University Press
- Tollin, Katharina, 2000. ”Det måste finnas män med för att det skall bli jämställt...” – En utvärdering av Mainstreamingprojektet inom Arbetsmarknadsverket i Västerbotten. Statsvetenskapliga institutionen, Umeå
- Ulmanen, Petra, 1998. *(s)veket mot kvinnorna och hur högern stal feminismen*. Uddevalla: Atlas
- Waldemarson, Ylva, 2000. *Kvinnor och klass – en paradoxal skapelseberättelse*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet
- Wendt Höjer, Maria – Åse, Cecilia, 1999b. *Politikens paradoxer. En introduktion till feministisk politisk teori*. Lund: Academia Adacta
- Woodward, Alison E., 2001. “Gender Mainstreaming in European Policy: Innovation or Deception” <http://skylla.wz-berlin.de/pdf/2001/i01-103.pdf> (050510)
- Åström, Gertrud – Briskin, Linda, 1995. *Delad makt – kvinnor och facklig demokrati*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan

Organisationstryck:

- Klass och kön 1990 – Om LO-kvinnornas arbetsvillkor, möjligheter till inflytande och makt över sina egna liv*. LO 1990
- Klass och kön 1995*. LO 1995
- Klass och kön – Om delad makt i facket*. LO 1996
- Klass och kön – Sammanfattning 1991 – 1996*. LO 1996
- Klass och kön 2000 – LOs handlingsprogram för jämställdhet 2000*. LO 2000
- Kvinnor och män i LO*. LO 2002
- ”Könsroller och attityder”. *Dokumentation av seminarium hos LO*. LO 1998
- Var finns arbetarkvinnorna på klasstrappan?* LO 1992